

Katarzyna Jachimowska

Komunikacyjne aspekty tekstów pisanych przez osoby z dysfunkcją słuchu

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Katarzyna Jachimowska

Komunikacyjne aspekty tekstów

pisanych przez osoby
z dysfunkcją słuchu

WYDAWNICTWA
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Katarzyna Jachimowska

Komunikacyjne aspekty tekstów

pisanych przez osoby
z dysfunkcją słuchu

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Katarzyna Jachimowska – Katedra Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, 90-514 Łódź, al. Kościuszki 65
kajajoachim@wp.pl

RECENZENT

Małgorzata Karwatowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

Lukasz Orzechowski

Autorka serdecznie dziękuje Artyście, Piotrowi Stachlewskiemu, za wyrażenie zgody
na wykorzystanie w projekcie okładki Jego obrazu z 2001 r. zatytułowanego *Potrzeba więzi*

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu

Łódzkiego Wydanie I. 6081/2012

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-853-0

ISBN (ebook) 978-83-7969-274-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp	5
1. Charakterystyka materiału	9
2. Struktura pracy	12
3. Zakres badań	15

CZĘŚĆ TEORETYCZNA

ROZDZIAŁ I. Głusi a niepełnosprawność (z perspektywy medycznej, pedagogicznej, logopedycznej, społecznej, środowiskowej i lingwistycznej)	23
ROZDZIAŁ II. System edukacji niesłyszących (organizacja systemu i metody kształcenia językowego)	33
ROZDZIAŁ III. Kształcenie umiejętności czytania oraz tworzenia i rozumienia tekstów pisanych przez osoby niesłyszące	45
ROZDZIAŁ IV. Sposoby komunikacji głuchych, ich kompetencje komunikacyjne i językowe a proces komunikacji	51
ROZDZIAŁ V. Tożsamość społeczno-kulturowa głuchych	61
1. Kultura a język	61
2. Rozwój badań lingwistycznych polskiego języka migowego	66

CZĘŚĆ ANALITYCZNA

ROZDZIAŁ I. Tekst a gatunek	75
ROZDZIAŁ II. Tekst w Internecie	85
ROZDZIAŁ III. Niesłyszący w Internecie	89
ROZDZIAŁ IV. Komunikacja za pośrednictwem komputera	103
1. Blogi	104
2. Ogłoszenia	125
3. Fora	143
ROZDZIAŁ V. Komunikacja za pośrednictwem telefonu komórkowego – SMS-y ..	179
ROZDZIAŁ VI. Komunikacja za pośrednictwem faksu	191
1. Teksty o charakterze urzędowym	193
2. Inne teksty dyrektywne	199
3. Teksty informacyjne	204

Rozdział VII. Teksty dysfunkcyjne	209
Zakończenie	219
Wykaz źródeł internetowych	223
Bibliografia	224
Netografia	242
Abstract	243
Od Redakcji	247

Wstęp

Komunikacja jest jedną z najważniejszych kategorii ludzkiej egzystencji, pozwalającą na funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie, niezależnie od sytuacji politycznej czy ekonomicznej, w jakiej się ta jednostka znajduje, specyfiki uwarunkowań społeczno-kulturowych i warunków zewnętrznych komunikacji, np. odległości między porozumiewającymi się, ich płci, rasy, wieku, tożsamości narodowej czy psychofizycznych ograniczeń. Wyjątkowy, wieloaspektowy i złożony charakter zjawiska komunikacji, w tym komunikowania interpersonalnego (komunikowania się), jest przedmiotem zainteresowań wielu badaczy – filozofów, psychologów, socjologów, lingwistów. W najszerszym znaczeniu, według P. G. Zimbardo (1997: 139), „porozumiewanie się (czyli komunikowanie się) jest procesem, dzięki któremu jednostka przekazuje i otrzymuje informacje. Informacjami, które należy przekazać, mogą być fakty, myśli lub uczucia; można je przekazywać różnymi sposobami, na przykład za pomocą mowy, gestów, symboli obrazkowych lub symboli pisma”. Wiele modeli komunikacji¹ i procesu komunikowania² (por. Fiske 1999, Goban-Klas 1999: 52–79) można sprowadzić do linearnego modelu z triadą: nadawca – komunikat – odbiorca, w którym zasadnicze znaczenie ma tekst językowy, powstający w określonej sytuacji komunikacyjnej. Kanał przekazu informacji – dotykowy, wzrokowy, słuchowy – determinuje w znacznym stopniu formę komunikatu. Można tworzyć i odbierać teksty dostępne różnym zmysłom – powstające za pomocą alfabetu Braille’a, teksty pisane w języku narodowym, mówione, a nawet teksty „migane” (w tym np. poetyckie), powstające w językach wizualno-przestrzennych, które próbuje się zapisywać w różnych systemach znakowych

¹ O językowych modelach komunikacyjnych – por. rozdział IV części teoretycznej. Por. też Duszak 1998: 117–125.

² T. Goban-Klas (1999: 42) do najbardziej typowych określeń procesu komunikowania zalicza: *transmisję, rozumienie, oddziaływanie, łączenie, interakcję, wymianę znaczeń i składnik procesu społecznego*. O różnicach między komunikowaniem/komunikacją a komunikowaniem się (porozumiewaniem się) oraz werbalnych i niewerbalnych aspektach komunikacji por. chociażby rozważania B. L. J. Kaczmarka w pracy pod znamienym tytułem: *Misterne gry w komunikację* (2005). Refleksji nad współczesnymi sposobami rozumienia praktyk komunikacyjnych poświęcona jest też najnowsza książka E. Kulczyckiego, *Teoretyzowanie komunikacji* (2012).

(por. SignWriting). Przedmiotem podjętych w niniejszej pracy badań stają się teksty pisane w języku polskim przez wybraną grupę użytkowników.

Znaczenie komunikowania się uświadamiamy sobie szczególnie wyraźnie wtedy, gdy zetkniemy się z problemem jego braku (np. w przypadkach mutyzmu całkowitego czy autyzmu), czy zakłóceń i barier w komunikacji wynikających z dysfunkcji, np. słuchu. Podjęcie badań w tym aspekcie wydało się wyjątkowo interesujące i inspirujące do poszukiwań odpowiedzi na szereg pytań związanych z funkcjonowaniem osób z uszkodzonym słuchem w zmieniającej się (pod wpływem chociażby rozwoju mediów) rzeczywistości językowej.

Populacja osób z uszkodzonym słuchem, rozpatrywana według kryterium komunikacyjnego, nie jest jednorodna. Różne sposoby komunikacji wykorzystywane w tym środowisku do porozumiewania się – od manualnych po foniczne – pozwalają na nadawanie i odbiór komunikatów werbalnych. Umiejętność porozumiewania się w tym środowisku za pomocą systemu językowo-migowego czy polskiego języka migowego nie pozwala jednak na pełne uczestnictwo w życiu społecznym, kulturowym i zawodowym. Gwarantuje je dopiero opanowanie języka narodowego. Język jako zjawisko społeczno-kulturowe, a nie jedynie wynik funkcji poznawczych, wymaga od jego użytkowników zrozumienia zasad skutecznego porozumiewania się, efektywnego posługiwania się nim odpowiednio do sytuacji komunikacyjnej, zrozumiałego dla odbiorcy wyrażania w nim intencji nadawczych. Komunikacja językowa oznacza zawsze mówienie do kogoś i w jakimś celu. Tekst zaś jest zawsze intencjonalnym aktem językowej komunikacji. Dlatego w zaprezentowanym w pracy społeczno-kulturowym podejściu do języka odchodzi się od podkreślania znaczenia dla skutecznej komunikacji poprawności gramatycznej i zgodności systemowej tekstów pisanych w języku narodowym. Eksponuje się umiejętności komunikacyjne nadawców – stosowanie zabiegów pozwalających na podejmowanie i rozwijanie interakcji. W społecznym funkcjonowaniu nie jest bowiem ważna wiedza o języku jako systemie znaków, ale znajomość konwencji i reguł jego użycia w zależności od sytuacji oraz roli społecznej uczestników interakcji. Składa się to na nabywaną i kształtowaną w drodze socjalizacji (wraz z życiowym doświadczeniem) kompetencję komunikacyjną³ każdego użytkownika języka, w tym także osób z dysfunkcją słuchu. W podjętych analizach zaakcentowano wpływ różnych czynników na kształtowanie się kompetencji komunikacyjnej i sprawność językową

³ Kompetencję komunikacyjną S. Grabias (1994a: 14) opisuje jako „wiedzę na temat statusu kodów językowych i na temat reguł budowania wypowiedzi odpowiednich do sytuacji”. Składa się na nią kompetencja społeczna, sytuacyjna i pragmatyczna. Do sprawności komunikacyjnej zalicza więc sprawność społeczną, sytuacyjną i pragmatyczną.

nadawców badanych tekstów. Podano przykłady tekstów realizujących w różnym stopniu postulat skuteczności i efektywności komunikacji językowej – od tekstów normatywnych, zgodnych ze wzorcami gatunkowymi, poprzez teksty będące świadectwem niskiej świadomości gatunkowej i słabej sprawności językowej ich nadawców, aż do właściwych tekstów dysfunkcyjnych, zaświadczających o niepowodzeniu komunikacyjnym. Komunikowanie skuteczne to takie, które pozwala osiągnąć zamierzone cele. Analizowane teksty traktuje się jako produkty kompetencji językowej i komunikacyjnej ich autorów, którzy z uwagi na specyfikę uszkodzenia analizatora słuchowego mogą mieć różne problemy komunikacyjne. Odmienność zachowań komunikacyjnych osób z dysfunkcją słuchu wynika bowiem z inaczej kształtowanej kompetencji komunikacyjnej, trudności w dostępie do kompetencji językowej oraz w ograniczeniu ich sprawności językowej⁴.

Wymogi natury kognitywnej, funkcjonalno-interakcyjnej i formalnej obligują do patrzenia na tekst z uwzględnieniem trzech parametrów: tekst jest „o czymś”, powstaje w jakimś celu i w jakiś sposób („jest jakiś”) (por. Duszak 1998: 42). W przypadku tekstów pisanych przez osoby mające problemy komunikacyjne wynikające z uszkodzenia analizatora słuchowego niezmiernie istotne dla możliwości takiego oglądu tekstu jest przyjęcie perspektywy nadawcy. Z tego punktu widzenia analizowane produkty kompetencji językowej głuchych nadawców można określić jako teksty. Tekst jest więc w pracy traktowany jako produkt świadomego, intencjonalnego działania językowego jego nadawcy, ukształtowany formalnie zgodnie z jego (tj. nadawcy) umiejętnościami językowymi; jako językowy przejaw jego kompetencji komunikacyjnej. Taka orientacja tekstowa pozwala na opis wypowiedzi patologicznych. Ich tekstowość staje się często czytelna dla odbiorcy dopiero w kontekście sytuacyjnym. Oznacza to, że nazywa się tekstami również te pisemne komunikaty, które ocenia się jako niespójne, niespełniające kryteriów gatunkowych, łamiące reguły systemu językowego i/lub niezrozumiałe z punktu widzenia odbiorcy. W procesie interakcji będą to teksty niekomunikatywne, dysfunkcjonalne. Brak możliwości zinterpretowania takiego zachowania językowego przez odbiorcę

⁴ Kompetencję językową za S. Grabiasem (1994a: 14) określa się jako wiedzę o „inwentarzu fonemów, leksemów oraz reguł budowania gramatycznie poprawnych i sensownych zdań”. Warunkuje ją opanowanie systemu językowego na trzech jego poziomach: fonologicznym, morfologicznym oraz syntaktycznym. Sprawność językową zaś określa się jako umiejętność budowania wypowiedzi substancjalnych powiązanych gramatycznie regułami morfonologicznymi, morfologicznymi i syntaktycznymi. W świetle socjolingwistyki kompetencja językowa jest więc wiedzą na temat języka, natomiast kompetencja komunikacyjna – wiedzą na temat zasad użycia języka w konkretnych sytuacjach społecznych w obrębie danej społeczności.

nie powoduje, że przestaje ono być tekstem i pozostaje „znakiem oczekującym na interpretację (potencjalnym tekstem)” (Habrajska 2004: 15). „Potencjalny tekst” odsyłałby jednak do płaszczyzny idealizacji, każąc traktować tekst jako kategorię teoretyczną. W pracy natomiast łączy się tekst z wykonaniem, poziomem realizacji i traktuje jako kategorię empiryczną. Przyjęcie poglądu, iż „tekst jest efektem werbalizacji intencji nadawcy, a równocześnie, że powstaje tylko wówczas, gdy istnieje możliwość jego interpretacji przez odbiorcę” (tamże) zablokowałoby możliwość analizy wielu tekstów pisanych przez osoby z dysfunkcją słuchu i uniemożliwiło umieszczenie ich w strukturze aktu komunikacji.

W badanych tekstach różny jest stopień przejrzystości intencji komunikacyjnych, do których w pracy dociera się poprzez analizę szerokiego kontekstu sytuacyjnego (sytuacji komunikacyjnej), z uwzględnieniem parametrów pragmatycznych. Z punktu widzenia odbiorcy dokonuje się ocen efektywności i skuteczności podejmowanych działań językowych względem danego celu oraz w obliczu zaistniałej sytuacji nadawczo-odbiorczej. Na tekst patrzy się więc poprzez działalność komunikacyjną użytkowników języka polskiego. Poczucie tekstowości, rozwijane w obrębie narodowej wspólnoty językowej w ścisłym powiązaniu ze stylami komunikacji (por. Duszak 1998: 42) oraz wyznacznikami gatunkowymi (ukształtowaniem gatunkowym tekstu), zobowiązuje autorkę pracy do ukierunkowania badań na ujęcie genologiczne. W opracowaniu materiału szerokie zastosowanie znalazło pojęcie wzorca gatunkowego, któremu przypisuje się rolę wyjaśniająco-interpretacyjną w stosunku do badanych tekstów.

Obszar badań, wyznaczony tekstami pisаныmi przez osoby z dysfunkcją słuchu, kieruje dociekania językowe w stronę medialnej komunikacji interpersonalnej, a więc takiej, w której jednostki komunikują się za pośrednictwem medium⁵. Do urządzeń umożliwiających tego typu komunikację należy zaliczyć: telefon, urządzenie faksujące i komputer z dostępem do Internetu. Dla podjętych w pracy rozważań, dotyczących komunikacyjnych aspektów tekstów, istotne jest, iż faks umożliwia przesyłanie i odbiór pism, zaś telefon z funkcją SMS i komputer z dostępem do sieci⁶ pozwalają również na tworzenie tekstów pisanych.

⁵ Terminem *medium*, zgodnie z najnowszymi koncepcjami komunikacji medialnej (por. Śliwa 2006), określa się wszystkie rozwiązania technologiczne, służące przekazywaniu informacji w krótkim czasie, dużej liczbie odbiorców, bez względu na odległość, a także wszelkie rozwiązania pośredniczące w komunikacji interpersonalnej nie tylko masowej (por. Grzelak 2010: 261–262). Jako medium traktuje się więc zarówno telefon komórkowy z funkcją SMS, jak i urządzenie faksujące.

⁶ Pisownia wyrazu za: <http://poradnia.pwn.pl> [data dostępu: 11.07.2011]. Podobnie pisownia wyrazu *Internet* (tamże).

Oczywistością jest, iż komunikacja na odległość wymusza porozumiewanie się za pośrednictwem technicznych środków przekazu. Wydaje się nawet, iż w dzisiejszej rzeczywistości, zdominowanej przez rozwój techniki, coraz mniejsze znaczenie przypisuje się samej interpersonalnej komunikacji bezpośredniej. Poprzez Internet szuka się informacji, pracy, znajomości, rozrywki i towarzystwa, załatwia sprawy urzędowe i prywatne. Rozwój techniki spowodował możliwość wykorzystania pisma do rozmów na czacie, dyskusji na forum. Kulturowo zmierzamy w stronę dominacji komunikacji niebezpośredniej – medialnej komunikacji interpersonalnej wykorzystującej pismo i możliwości techniczne mediów. Woliśmy napisać e-mail czy SMS niż zadzwonić lub spotkać się i porozmawiać; wysłać pismo do urzędu (pocztą elektroniczną lub faksem) niż iść załatwić sprawę osobiście. Piszemy komentarze internetowe umieszczane na wizji w programach telewizyjnych, dzielimy się refleksjami na Twitterze, wysyłając SMS lub korzystając z zewnętrznych aplikacji, bierzemy udział w sondach SMS-owych, zakładamy swoje profile na Facebooku, dzięki któremu się komunikujemy. Coraz częściej po prostu przesyłamy nasze pisemne wypowiedzi za pomocą Internetu czy telefonu komórkowego, wykorzystując coraz to nowe funkcje medium i oferowane przez nie usługi. Niebezpośrednia „rozmowa pisana” (Peisert 2004) odgrywa coraz większą rolę w komunikacji interpersonalnej. W świetle kulturowych zmian forma pisemnej komunikacji za pośrednictwem mediów jest niezwykle istotna. Wydaje się, iż taka perspektywa komunikacyjna powinna sprzyjać niesłyszącym nadawcom tekstów, którzy mają problemy w opanowaniu języka etnicznego przede wszystkim w mowie – na płaszczyźnie fonicznej⁷. Powinna ułatwiać osobom z zaburzeniami słuchu funkcjonowanie w społeczeństwie. W związku z tym interesujące wydawało się zbadanie, na ile niesłyszący wpisują się w te zmiany cywilizacyjne, na ile owa konieczność posługiwania się mediami i językiem narodowym w piśmie jest przez nich dostrzegana w perspektywie relacji społecznych oraz w jakim stopniu wykorzystują media w procesie komunikacji interpersonalnej.

1. Charakterystyka materiału

Materiał wykorzystany w części analitycznej pracy, będący podstawą rozważań dotyczących komunikacyjnych aspektów tekstów pisanych w języku narodowym przez osoby z dysfunkcją słuchu, gromadzono

⁷ Oczywiście umiejętność mówienia (artykułowania dźwięków) nie pociąga za sobą automatycznie rozumienia mowy, nie jest jednoznaczna z opanowaniem systemu językowego.

przez sześć lat – od 2007 do 2012 r. Jego zróżnicowanie gatunkowe zostało podyktowane charakterem pracy, w której część badawcza koncentruje się wokół podziału na: 1) komunikację za pośrednictwem komputera z dostępem do Internetu, 2) komunikację za pośrednictwem telefonu komórkowego z funkcją SMS, 3) komunikację za pośrednictwem urządzenia faksującego. Typy medium zdeterminowały więc w dużym stopniu bazę materiałową pracy, jej zbiór gatunkowy.

Część tekstów poddanych analizom została udostępniona przez łódzki oddział Polskiego Związku Głuchych (PZG OŁ) i zebrana dzięki uprzejmości jego pracowników. Są wśród tych tekstów zarówno pisma kierowane za pośrednictwem faksu przez głuchych członków związku do jego pracowników, jak i SMS-y wysyłane do nich przez niesłyszących w sytuacjach oficjalnych i nieoficjalnych. Incydentalnie wykorzystano też materiał (zgromadzony mniej licznie), reprezentowany przez teksty (SMS-y i faksy) pisane przez członków mazowieckiego oddziału Polskiego Związku Głuchych (PZG OM) w Warszawie. Autorstwo tekstów pisanych przez dorosłych członków Polskiego Związku Głuchych (PZG), posiadających orzeczenie o niepełnosprawności z tytułu ubytku słuchu, zostało potwierdzone przez pracowników wymienionych oddziałów⁸. Z udostępnionych przez PZG OŁ ankiet rejestracyjnych wynika, że w 2010 r. zarejestrowanych w nim było 2841 członków i podopiecznych, którzy w większości deklarowali język migowy jako podstawowy sposób porozumiewania się (w ankiecie rejestracyjnej uwzględniono jedynie ogólnie: język migowy i głośną mowę; nie wyszczególniono polskiego języka migowego, systemu językowo-migowego ani innych sposobów komunikacji⁹). Z danych ankietowych zgromadzonych do 2010 r. wynika też, iż ok. 40% członków PZG OŁ posiada wykształcenie podstawowe, 50% – zawodowe, ok. 8% – średnie i ok. 2% – wyższe. Są to dane przybliżone, uzyskane tylko na podstawie deklaracji członkowskich, które nie są weryfikowane przez PZG; nie jest też wymagane przedstawienie stosownych dokumentów potwierdzających rodzaj wykształcenia. W związku z powyższym zrezygnowano z gromadzenia danych wrażliwych, charakteryzujących nadawców analizowanych tekstów, takich jak: preferowany sposób komunikacji, data urodzenia, wykształcenie, płeć. Sprecyzowanie typu nadawcy tekstu pisanego, jako kryterium doboru materiału udostępnionego przez oddziały

⁸ Statut PZG – stowarzyszenia powstałego w 1946 r. z utworzonego 1925 r. Polskiego Związku Towarzystw Głuchoniemych – pozwala na zrzeszanie w nim słyszących, którym bliskie są problemy osób z uszkodzonym słuchem (por. statut PZG dostępny na stronie internetowej: www.pzg.org.pl w zakładce *Zarząd*).

⁹ O różnych sposobach komunikacji niesłyszących, w tym o naturalnym wizualno-przestrzennym języku społeczności głuchych (polskim języku migowym) – por. rozdz. II, IV i V części teoretycznej.

PZG w Łodzi i Warszawie, ograniczono do dwóch parametrów: wieku i uszkodzenia słuchu. Jeżeli chodzi o wiek – uwzględniono tylko te teksty, których nadawcami są osoby dorosłe, a więc posiadające ukształtowaną w toku wcześniejszej edukacji oraz doświadczeń kompetencję językową i komunikacyjną (zakłada się więc pewien stopień sprawności językowej w zakresie tworzenia i odbioru tekstów w języku narodowym, wystarczający do podjęcia komunikacji w tym języku). Dysfunkcję analizatora słuchowego uwzględniono bez różnicowania na stopień i typ uszkodzenia analizatora. Opisowi poddano zatem teksty, których nadawcami są członkowie PZG – osoby z różnym stopniem ubytku słuchu oraz typem uszkodzenia słuchu, niezależnie od czasu, w którym nastąpiło, a co za tym idzie – teksty reprezentujące zróżnicowaną sprawność językową nadawców. Bada się więc teksty będące produktem rozmaicie kształtowanej kompetencji językowej i komunikacyjnej ich nadawców – kompetencji modelowanej w równej mierze przez skutki uszkodzenia słuchu, jak i typ podjętej edukacji (szkoła specjalna, integracyjna, ogólnodostępna) oraz stosowane w niej metody kształcenia językowego (np. system językowo-migowy, fonogesty, polski język migowy, język narodowy), a także program nauczania, czas trwania edukacji (poziom podstawowy, średni, wyższy), preferowany sposób komunikacji (polski język migowy, system językowo-migowy, głośna mowa czy inne) oraz doświadczenia komunikacyjne, np. związane z umiejętnością korzystania z Internetu czy telefonu z funkcją SMS – ich rodzaj, formę, długotrwałość.

Wszystkie teksty poddane analizom powstały w sytuacjach naturalnych społecznie, niepreparowanych dla potrzeb podjętych rozważań dotyczących komunikacji. Nie prowadzono badań eksperymentalnych, nie stawiano przed członkami PZG zadań, których efektem byłyby teksty powstałe w sytuacji warsztatowej czy zajęciowej. Świadoma rezygnacja z badań prowadzonych według narzuconego scenariusza pozwoliła na uzyskanie zróżnicowanego pod względem gatunkowym materiału, osadzonego w naturalnym kontekście sytuacyjnym, który odgrywa istotną rolę w aspekcie podjętych analiz.

Źródłem dużej części materiału egzemplifikacyjnego jest Internet, który pomaga osobom z dysfunkcją słuchu w tworzeniu aktów komunikacji, aranżowaniu interakcji oraz nawiązywaniu relacji interpersonalnych. Przedmiotem systematycznej ekscerpacji były strony internetowe stowarzyszeń, towarzystw i organizacji zrzeszających osoby z problemami słuchu oraz fundacji i instytucji działających na rzecz tych osób. Witryny adresowane do osób niesłyszących i słabosłyszących zostały wykorzystane do omówienia ponadgatunkowych struktur, jakimi są strony WWW. Najbardziej eksploatowanym źródłem materiału w przypadku analiz takich gatunków, jak blog, forum i ogłoszenie, były witryny oraz strony i serwisy inter-

netowe: www.onsi.pl, www.sluchowisko.net, www.alldeaf.pl, www.glu-si.pl, www.slaboslyszacy.pl. Szczegółowy wykaz wszystkich źródeł internetowych, wraz z dokładnymi adresami, został zamieszczony na końcu pracy. Orientacyjną liczbę wykorzystanych do analiz przykładów podaje się każdorazowo przy omawianiu poszczególnych gatunków.

Badanie i analiza tekstów, których źródłem jest Internet, wiąże się z szeregiem problemów zarówno natury technicznej, jak i metodologicznej. Labilność dostępności do materiału (zamykanie stron, blokowanie przez autorów możliwości odsłony, zmiana adresów) podyktowała konieczność datowania dostępu do wykorzystywanych w pracy stron WWW. W źródłach internetowych, zamieszczonych na końcu rozprawy, odnotowano również te strony, które zostały zablokowane lub zamknięte, wcześniej jednak wchodziły w zakres podstawy materiałowej dzięki swojej czasowej dostępności. Jednym z niebezpieczeństw, związanych z pracą wykorzystującą do analiz teksty internetowe, jest też wyciąganie nieuprawnionych wniosków co do relacji nadawczo-odbiorczych. Wiąże się to z trudnościami dotyczącymi określenia tożsamości internautów, którym Internet zapewnia anonimowość. Użytkownicy sieci, dzięki bezimienności kontaktów, mają poczucie autonomii i niezależności od pełnionych w realnym życiu ról społecznych. Autoprezentacje w postaci nicków, które są często elementem gry językowej, mają tylko znaczenie pragmatyczne, związane z kontekstem, w jakim zostały użyte. W związku z powyższym materiał pochodzący z Internetu ograniczono do tekstów zamieszczanych na portalach społecznościowych kierowanych do internautów posiadających wadę słuchu. Na zminimalizowanie nieścisłości związanych z określeniem tożsamości nadawcy tekstu pozwala też w znacznej mierze forma komunikatu, który daje się zidentyfikować jako pisany przez osobę z dysfunkcją słuchu – wyznaczniki widoczne są w obniżonej sprawności językowej na płaszczyźnie formalno-gramatycznej i/lub leksykalno-semantycznej. W zdecydowanej większości analizowanych przykładów zbieżność świata wirtualnego z rzeczywistym potwierdzają sami nadawcy tekstów poprzez ujawnianie *expressis verbis* swojej dysfunkcji.

2. Struktura pracy

Niniejsze opracowanie jest próbą opisu wybranych komunikacyjnych aspektów tekstów pisanych w języku polskim przez osoby z dysfunkcją słuchu. Jak wcześniej wspomniano, oglądowi poddaje się komunikację językową za pośrednictwem komputera z dostępem do Internetu, telefonu

komórkowego z funkcją SMS oraz urządzenia faksującego. Uwarunkowania medialnej komunikacji interpersonalnej oraz specyfika materiału, stanowiącego bazę podmiotową dla podjętych rozważań, podyktowały układ pracy, w której wyraźnie wyodrębniono część teoretyczną i część analityczną.

W pracy stosuje się zamiennie terminy *niestyszący* i *głusi*, uznając je za synonimy. Traktuje się je bardzo szeroko jako pojęcia określające osoby z dysfunkcją słuchu. Takie uproszczenie podyktowały względy stylistyczne oraz to, iż praca nie dotyczy aspektów medycznych czy surdopedagogicznych, lecz prezentuje lingwistyczne analizy tekstów pisanych przez osoby z dysfunkcją słuchu z różnym typem uszkodzenia analizatora słuchowego i doświadczeniami komunikacyjnymi, a także różnymi sposobami komunikacji bezpośredniej, której interferencyjny wpływ jest widoczny w badanych tekstach. Tam, gdzie to konieczne (przede wszystkim w rozdziałach w części teoretycznej), rozróżnia się terminy: *niestyszący*, *głusi*, *ślabosłyszący*, *ogłuchli*, *niedosłyszący*, wskazując tym samym na różnorodność środowiska, w którym ważny jest też aspekt tożsamościowy, a także na trudności jego opisu i ujednoczenia socjolingwistycznej charakterystyki badanej grupy nadawców.

Chcąc traktować badane zachowania komunikacyjne jako reprezentatywne dla nadawców tekstów z dysfunkcją słuchu, zidentyfikować środowisko oraz społeczno-kulturowe, medyczne i lingwistyczne uwarunkowania procesów porozumiewania się osób niestyszących, wyodrębniono część teoretyczną, którą podzielono na pięć rozdziałów.

Pierwszy z nich zawiera rozważania terminologiczne związane z problematyką dysfunkcji słuchu, przybliży różnorodne typologie uszkodzeń słuchu, opisuje stereotyp głuchego zakorzeniony w języku polskim, konfrontuje poglądy słyszących specjalistów z postrzeganiem głuchoty przez samo środowisko. Wstępne rozpoznanie zagadnienia identyfikacji osób z uszkodzonym słuchem ujawnia wewnętrzną złożoność tej populacji.

Rozdział drugi poświęcono sporom i problemom związanym z systemem edukacji niestyszących, polaryzacji stanowisk w ocenie językowego aspektu w nauczaniu osób z dysfunkcją słuchu. Omówiono organizację polskiego systemu kształcenia niestyszących oraz współczesne metody wychowania językowego dzieci i młodzieży z uszkodzonym słuchem. Opisywane różne podejścia do edukacji głuchych i niedosłyszących uświadamiają, iż spory wokół metod kształcenia i charakteru placówek, w których powinny być stosowane, nie przyczyniają się do zapobiegania problemom językowym niestyszących. Brak efektywnych strategii edukacyjnych skutkuje problemami komunikacyjnymi tego środowiska.

W rozdziale trzecim omówiono podłoże problemów tworzenia i rozumienia wypowiedzi pisanych przez osoby niesłyszące oraz wskazano charakterystyczne cechy ich języka i stylu.

W rozdziale czwartym przedstawiono różne sposoby komunikacji głuchych w zależności od typu kontaktu i sytuacji komunikacyjnej oraz poświęcono go rozważaniom dotyczącym kompetencji komunikacyjnej osób z dysfunkcją słuchu i czynników wpływających na kształtowanie się różnych typów sprawności składających się na tę kompetencję. Uwypuklono warunki współdziałania komunikacyjnego i skutecznej interakcji. Zawarto także zasadnicze dla dalszych rozważań omówienie zagadnień dotyczących procesu komunikacji.

Nastawienie pragmalingwistyczne wobec badań tekstów pisanych przez osoby z dysfunkcją słuchu wymusiło zajęcie się szeregiem zagadnień z dziedziny socjologii i psychologii społecznej. Odwoływanie się do aspektów społecznych, kulturowych i sytuacyjnych w analizach językowych zachowań komunikacyjnych badanej grupy zobowiązało do rozpoznania zjawiska tożsamości społeczno-kulturowej głuchych, której dotyczy rozdział piąty. Prezentuje on również stan i perspektywy badań lingwistycznych nad polskim językiem migowym, będącym głównym wyznacznikiem tej tożsamości. Wyodrębnienie w rozdziale fundamentalnych cech polskiego języka migowego, tak różnych od cech fonicznego języka polskiego, pozwoliło na pogłębienie analiz, w których uwzględnia się (w miarę potrzeb wynikających z eksploracji materiału) interferencyjny wpływ języka wizualno-przestrzennego. Wydawało się konieczne uzupełnienie pracy dotyczącej kręgu badań nad komunikowaniem się osób niesłyszących o ten wymiar zachowań komunikacyjnych.

W kontekście rozważań zaprezentowanych w części teoretycznej usytuowano część materiałową pracy. W obliczu wielowymiarowości komunikacji, która implikuje wielość uwarunkowań jej przebiegu, uzasadnione wydawało się wybranie takiego narzędzia analizy tekstów, które pozwoliłoby na rozpoznanie warunków efektywnej interakcji między niesłyszącymi nadawcami a adresatami/odbiorcami pisemnych wypowiedzi.

Za aparat wyjaśniająco-interpretacyjny w stosunku do badanych zachowań komunikacyjnych posłużyło pojęcie gatunku, które zostało szczegółowo omówione w pierwszym rozdziale części analitycznej. Rozważa się w nim istotę gatunku, przedstawia różne sposoby podejścia do analiz gatunkowych, podkreśla wieloaspektowość ujmowania tej kategorii tekstu. Opisuje się także okoliczności kształtowania świadomości gatunkowej niesłyszących nadawców, które rzutują na ich nie zawsze umiejętne poruszanie się we wzorcach gatunkowych polszczyzny.

Rozdział drugi części analitycznej poświęcono tekstowi w Internecie – jego immanentnym cechom.

Rozdział trzeci ma charakter prezentacyjny – wskazuje na oferowane przez Internet strony WWW i portale społecznościowe skierowane do osób niesłyszących i przez nie tworzone. Omawia się je w kategoriach struktur ponadgatunkowych.

Kolejny rozdział prezentuje aspekty komunikacji interpersonalnej za pośrednictwem komputera z dostępem do sieci – interakcyjne zachowania językowe. Omówiono w nim wybrane gatunki i ich tekstowe aktualizacje, będące świadectwem udziału niesłyszących w tym typie komunikacji medialnej. Przedmiotem szczegółowych analiz w aspekcie komunikacyjnym objęto blogi, ogłoszenia i fora.

Refleksji nad komunikacją za pośrednictwem telefonu komórkowego z dostępem do funkcji SMS poświęcony został rozdział piąty, w którym analizom poddano krótkie wiadomości tekstowe. Skupiono się na ich funkcjonalności oraz ocenie ich pragmatycznej użyteczności dla niesłyszących. Uwzględniono przy tym różne punkty widzenia – nadawcy i adresata – odbiorcy prymarnego, a także punkt widzenia odbiorcy sekundarnego.

Komunikacji za pośrednictwem faksu poświęcono rozdział szósty, w którym dla potrzeb badań wykorzystano dostępny materiał – pisma o charakterze urzędowym oraz inne teksty dyrektywne, a także pisma informacyjne. W rozdziale tym zwrócono też uwagę na duży wpływ „kontekstu życiowego” (Dobrzyńska 1992: 79) na ich ukształtowanie strukturalne i językowe.

Każda z części, dotycząca komunikacji za pośrednictwem określonego medium, została poprzedzona rozważaniami teoretycznymi, sytuującymi omawiane gatunki w perspektywie genologicznej i medialnej. Ostatni rozdział pracy zatytułowany *Teksty dysfunkcyjne* ma charakter podsumowujący część analityczną. Zakończenie, wykaz źródeł internetowych oraz bibliografia wraz z netografią zamykają publikację.

3. Zakres badań

Akty komunikacji, które zachodzą w określonej społeczności językowo-kulturowej, od dawna stanowią przedmiot zainteresowań socjolingwistyki, podkreślającej społeczny kontekst uwarunkowań zachowań językowych oraz pragmalingwistyki, badającej użycia językowe (konkretne akty mowy), intencjonalne działania komunikacyjne. Takie też nastawienie przyjmuje się w prezentowanych rozważaniach.

Podjęte w pracy badania koncentrują się wokół takich głównych zagadnień, jak: komunikacja (w tym interpersonalna komunikacja medialna) oraz tekst (w tym tekst dysfunkcyjny, patologiczny). Dotyczą więc komunikacji w aspekcie dysfunkcji słuchu nadawców tekstów pisanych w języku polskim, które są przesyłane/tworzone za pomocą mediów, oraz warunków skutecznej interakcji w określonej sytuacji nadawczo-odbiorczej. Praca obejmuje lingwistyczne analizy tekstów z uwzględnieniem ich pragmatycznych i kontekstowych uwarunkowań. We współczesnej lingwistyce kontekst¹⁰ rozumiany jest jako „zespół zróżnicowanych elementów i relacji, które są konsekwencją istnienia tekstu w przestrzeni języka i kultury, w perspektywie ludzkich emocji i doświadczeń (społecznych czy indywidualnych), w odniesieniu do świata pojęć i do wiedzy o faktach pozajęzykowych” (Filar, Piekarczyk 2006: 22). W pracy kontekst wiązany jest więc z sytuacją komunikacyjną (konsytuacją), której przypisuje się dużą rolę w docieraniu do intencji nadawczych i ustalaniu warunków skutecznej komunikacji. Uwzględnia się także aspekt społeczno-kulturowy kontekstu (w tym specyfikę społeczno-kulturowej tożsamości nadawców), aby zinterpretować znaczenie pragmatyczne badanych zachowań językowych.

Analizy tekstów osadzonych w tak rozumianym kontekście muszą wykraczać poza ramy jednej metodologii. Jest to zrozumiałe tym bardziej, iż rozprawa wpisuje się w nurt badań nad zachowaniami komunikacyjnymi osób z dysfunkcją słuchu, które to zachowania nie są typowe, a ich językowe przejawy są reprezentatywne tylko dla niewielkiej populacji użytkowników polszczyzny, osób z ograniczonym zakresem kompetencji komunikacyjnej, kształtowanej w innych warunkach niż u słyszących. Z tego też powodu zrezygnowano z narzędzi badawczych oferowanych przez gramatykę komunikacyjną (por. Awdiejew 2004; Habrajska 2004; Awdiejew, Habrajska 2004; 2006), która w szczególności dotyczy tekstów języka mówionego oraz operuje standardami semantycznymi (odsyłającymi do odpowiednich scenariuszy) i typową sytuacją komunikacyjną. Znajomość standardów semantycznych nie jest oczywistością w środowisku osób niesłyszących. Dotarcie do nich w tekstach dysfunkcyjnych byłoby szczególnie utrudnione. Niestandardowa jest bowiem zarówno sytuacja komunikacyjna, jak i zachowania komunikacyjne.

¹⁰ W językoznawstwie strukturalnym przez kontekst rozumie się najbliższe otoczenie jednostki leksykalnej w obrębie systemu lub tekstu. Szerzej o kontekście sytuacyjnym (sytuacji komunikacyjnej) por. rozdz. IV części teoretycznej.

Świadoma interdyscyplinarność¹¹ i polimetodologiczność badań podjętych w pracy pozwala na korzystanie przy opracowaniu tematu (szczególnie części teoretycznej) z ustaleń różnych dyscyplin naukowych – psychologii (rozwojowej i społecznej), pedagogiki (szczególnie surdopedagogiki), interdyscyplinarnej logopedii (w tym surdologopedii), czy nauk medycznych (audiologii) oraz nauki o komunikacji, a także z doświadczeń różnych obszarów badawczych lingwistyki tekstu (tekstologii lingwistycznej) i analiz dyskursu w części analitycznej.

Współczesna lingwistyka tekstu zajmuje się nie tylko opisem struktury samego tekstu (ujęciem lingwistyczno-systemowym), ale także jego funkcjonowaniem i kontekstem tego funkcjonowania. W związku z tym podjęte w pracy badania nad tekstem w kontekście, który współwyznacza jego kompleksową charakterystykę, kierują czytelnika rozprawy w stronę terminu *dyskurs* (por. van Dijk [red.] 2001). W pracy konsekwentnie używa się terminu *tekst*, aby nie sugerować analiz oddalających się od tradycyjnego pola zainteresowań lingwistyki, przesuniętych w kierunku propozycji nauk społecznych przy szerokim rozumieniu terminu *dyskurs*. Pojęcie *dyskurs niestylszących* nasuwałoby myślenie o pewnym typie użycia języka, typie komunikacji, odsyłającym w stronę społecznych dziedzin dyskursu (por. np.: *dyskurs medyczny, ekologiczny, feministyczny, polityczny*). Równocześnie myślenie o tekście jako zdarzeniu komunikacyjnym, zależnym od uczestników interakcji i kontekstu (orientacja dyskursywna), nie wyklucza traktowania tekstu jako pewnej autonomicznej i integralnej całości, która wykazuje szereg regularności (por. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 34). Tak też komplementarnie podchodzi się do tekstu w zaprezentowanych w pracy badaniach, w których wykorzystuje się narzędzia charakterystyczne dla analizy dyskursu, pozostając przy terminie *tekst*¹². Tym chętniej, iż w niektórych opracowaniach z zakresu lingwistyki tekstu przyjmuje się synonimiczne rozumienie pojęcia *tekst/dyskurs*, gdyż „w każdym dyskursie realizowane są teksty” (Zydek-Bednarczuk 2005a: 268), a „tekst dla swej jednoznaczności i kompletności

¹¹ Podejmowanie badań o charakterze interdyscyplinarnym, które dążą do pełnego opisu złożoności analizowanych zjawisk, staje się wymogiem współczesnej nauki. Dodatkowo zainteresowanie komunikacją medialną musi mieć charakter transdyscyplinarny. Musi wiązać takie dyscypliny naukowe, jak: medioznawstwo, psychologia, socjologia, antropologia, kulturoznawstwo, językoznawstwo itp. (por. Kita 2010: 273).

¹² Stan badań nad tekstem przedstawiają m.in.: B. Boniecka (1991: 33–48, 1999: 13–32), T. Dobrzyńska (1991: 142–146), J. Warchala (1991: 12–35), A. Wilkoń (2002: 15–68), B. Witosz (2005: 99–111), T. Żydek-Bednarczuk (2005a: 13–21), J. Bartmiński i S. Niebrzegowska-Bartmińska (2009: 13–21), J. Labocha (2009: 45–56), M. Rzeszutko-Iwan (2009: 57–68). Problematyce tekstu poświęcone są również tomy lubelskiej „czerwonej serii” redagowane przez J. Bartmińskiego i B. Boniecką (1998a, b).

także wymaga uwzględnienia w równym stopniu i wielu elementów tła pozajęzykowego, i danych czysto językowych” (Boniecka 1999: 32). Trzeba zgodzić się z B. Witosz (2009) – przeciwniczką opozycjonowania *tekstu* i *dyskursu*, która dostrzega wiele wspólnych cech koncepcji tekstu wypracowanej na gruncie tekstologii lingwistycznej, z popularną we współczesnych badaniach kategorią dyskursu. Badaczka podkreśla, iż „w przestrzeni społecznej komunikacji mamy do czynienia zawsze z jednostkami usytuowanymi, które w praktyce nazewnictwa określamy tekstami bądź wypowiedziami, niezależnie od projektów teoretycznych zgłaszanych przez niektórych członków wspólnoty akademickiej badającej językowe interakcje” (Witosz 2009: 72), wszak żaden tekst, nawet pisany, nie może istnieć poza określonym kontekstem komunikacyjnym, który wskazuje na okoliczności powstania tekstu i umożliwia jego interpretację. Przyjmując, iż każdy tekst ma charakter dyskursywny (sens każdego warunkowany jest sytuacyjnie, w każdym odnaleźć można projekcję odbiorcy oraz perspektywę nadawcy), termin *dyskurs* rezerwuje się dla typu praktyki komunikacyjnej związanej z daną domeną społeczną i systemem przekonań (ideologią) charakterystycznych dla określonej społeczności (por. Witosz 2009: 76).

Rozumienie tekstu tekstologicznie (a nie w ujęciu semiotycznym) nie blokuje opisu relacji słowa (tzn. języka/tekstu) do innych aspektów komunikacji medialnej, którą zajęto się w pracy. Nachylenie lingwistyczne sprzyja raczej oświetleniu znaczenia tekstu w procesie porozumiewania się za pośrednictwem mediów. Słowo pisane wchodzi tu bowiem w interakcje z innymi subkodami, tworząc tekst w kontekście, który odbiorca postrzega jako całość podlegającą dekodowaniu. Uwzględnienie wielokodowości, wielomodalności przekazu w mediach elektronicznych staje się postulatem badawczym w przypadku badań gatunków i aktów mowy, w które intencje są wpisane jako cecha definicyjna.

Z tradycji lingwistyki tekstu wyrasta genologia lingwistyczna, której przedmiot badań i opisu oraz ustalenia metodologiczne są niezmiernie istotne dla podjętych w pracy rozważań. Współczesna refleksja genologiczna wypracowuje metody opisu i klasyfikacji gatunków użytkowych, należących do sfery komunikacji pozaartystycznej. Akcentuje przy tym heterogeniczność współczesnych gatunków, zmierzając w naturalny sposób w stronę genologii interdyscyplinarnej (Witosz 2005: 17). Bachtinowskie myślenie o gatunkach (Bachtin 1986) stało się punktem wyjścia analiz zaprezentowanych w rozprawie. Szczegółowe informacje o sposobie opisu materiału oraz rozważania terminologiczne i genologiczne zawarto na początku każdego zasadniczego rozdziału części analitycznej, która rozpoczyna się od istotnych dla podjętych analiz ustaleń metodologicznych. Część teoretyczna, z odniesieniami do bogatej literatury przedmiotu badań, umożliwia z kolei uzyskanie stosownej perspektywy rozważań.

Zwalnia to z potrzeby referowania opinii i uszczegóławiania stanowisk we wstępie, który ma za zadanie wprowadzenie w temat badawczy.

Praca zachęca do dyskusji nad komunikacyjnymi aspektami językowych zachowań niesłyszących, daje surdopedagogom możliwości do wyciągnięcia wniosków, zwraca też uwagę na rolę nowych mediów w procesie komunikacji osób z dysfunkcją słuchu. Praca lingwisty, wtopiona w szeroki kontekst badań, i wynikająca z niej wiedza o procesie komunikacji interpersonalnej, może przyczynić się do lepszego poznania środowiska osób z uszkodzonym słuchem. Może zachęcić do nawiązywania i rozwijania wzajemnych relacji między niesłyszącymi (zarówno tymi, którzy zmierzają w stronę integracji z większością językową, jak i tymi, którzy akcentują swoją odrębną tożsamość społeczno-kulturową) a słyszącymi, a tym samym poprawić poziom wzajemnego rozumienia się.